

04.10.2015

שביט יעקב

באיזה כתב נמסרו למשה לוחות הברית לכאורה התשובה מובנת: התורה נמסרה בעברית. אבל באיזה כתב עברי? כתב דעץ או הכתב האשורי? ואולי בכלל כתב משה את התורה באכדית



באיזה כתב נמסרו למשה לוחות הברית ובאיזה כתב את דברי התורה משמים? — לכאורה, התשובה המובנת מאליה היא: עברית. אבל באיזה כתב עברי? לשאלה הזאת אין תשובה במקרא, כשם שאין בו שום מיתוס או מסורת אגדית על מוצא הכתב בכלל, ומוצא הכתב העברי בפרט. רק דורות מאוחרים נדרשו לעניין הזה, אבל לא נתנו תשובה אחת: לפי פרקי אבות (ה' ט') נמנה הכתב על עשרת הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות (כלומר, בערב השבת הראשונה של בריאת העולם, (אבל לא נאמר איזה כתב נברא. לעומת זאת, האגדה מספרת על אותיות האלפבית (העבריות) שבאו לקב"ה לפני בריאת העולם. בספרים החיצוניים מסופר, בין היתר, על חנוך, ש"החל לכתוב עדות ויעד לבני האדם בתולדות הארץ" (ספר היובלים ד' י"ח), ושאברהם למד מאביו כתב "והוא בן שבועיים שנים" (י"א ט"ז); ואפוליאמוס, ההיסטוריון היהודי ההלניסטי בן המאה השנייה לפנה"ס, ייחס למשה את הוראת האלפבית לבני ישראל, שהעבירו אותו לפניקים ומהם קיבלו אותו היוונים. את חז"ל העסיקה בעיקר השאלה אם התורה נכתבה בכתב העברי הקדום (כתב דעץ) או בכתב האשורי ("המרובע"), שאת תחילת השימוש בו ייחסו לעזרא. כמה גירסאות הוצעו: לפי דעה אחת, התורה ניתנה מלכתחילה בכתב אשורי; לפי דעה אחרת, בתחילה ניתנה התורה "בכתב העברי הקדום ובלשון הקודש", ואחר כך חזרה וניתנה בימי עזרא בכתב

אשורי; ולפי דעה שלישית, תחילה ניתנה התורה בכתב אשורי, אך בגלל חטא העגל עברו ישראל לכתב דעץ, ובימי עזרא חזרו לכתב האשורי. הרקע לדיון הזה היה שהכתב האשורי, שהתקדש, היה שונה מהכתב שבו כתב משה, ולכן היו חכמים שהתקוממו נגד האפשרות שהתורה נכתבה בכתב דעץ (או ליבונואה, הכתב שבו משתמשים השומרונים). וכך, הרמב"ם פסק שהתורה ניתנה "בכתב אשורי כספר תורה" ונכתבה ב"קדושה". ויהודה הלוי כתב בספר הכוזרי "שהספר הקדוש אשר הביא אתו הנביא ההוא [משה] כתוב היה בעברית" (שם א' ל"ה). (בקפיצת דרך נעבור לשנת 1819, שבה התגלעה מחלוקת בין הרב המלומד יצחק שמואל רג'יו (יש"ר מגוריצייה, 1855-1784), מייסד בית המדרש המודרני לרבנים (Collegio Rabbिनico) בפדובה, לבין שמואל דוד לוצאטו (שד"ל, 1865, 1800) הצעיר ממנו ב 16 שנה (עשר שנים אחר כך, בהמלצת רג'יו, החל ללמד בבית המדרש). המחלוקת היתה הפעם תוצר של הדילמה באיזה "כלי נשק", כלומר, נימוקים וראיות, נכון וצריך להתחמש כדי להתמודד עם חקר המקרא החדש וב"דעות הסוטות", המובאות בעיקר בספריהם של מבקרי מקרא פרוטסטנטים ש"אין להכחיש", הודה לוצאטו, "נכתבו בחוכמה רחבה ובשכל עמוק" (מבוא לביקורת ולפרשנות התורה). במקרה דנן, המחלוקת היתה מהי ההוכחה הניצחת כי משה הוא המחבר היחיד של כל חמשת חומשי התורה, והיא שבה והעלתה את השאלה באיזה כתב קיבל משה את לוחות הברית וכתב מפי ה' את התורה. בחיבורו "תורה מן השמים" (וינה, 1818) יצא רג'יו לבטל את טענת המלומדים ה"כופרים" שמשה לא היה יכול לחבר את התורה, משום שבימיו עוד לא היה הכתב קיים, ונתן למשה את זכות הראשונים בהבאת הכתב והכתיבה לעולם: "לא נמצא בעולם ספר יותר קדמון מספר התורה אשר בידנו... והאיש משה שהעלה את בני ישראל במארץ מצרים היה הראשון אשר המציא והודיע לעולם לעשות מלאכת הכתיבה באותיות". ה"אותיות", לדעתו, הן האלפבית בכתב אשורי, שהוא זה שנברא, כדברי מסכת אבות, בערב שבת בין השמשות. משה קיבל, אם כן, את ידיעת הכתב בדרך פלאית, בהתגלות: "ברור הדבר שהבורא יתברך השפיע מרוח קודשו למשה ולימדו חוכמת הכתיבה בכל תנאיה ואופניה, וחוכמת דקדוק הלשון בכל כלליה כדי שיכתוב על ספר את כל דברי התורה". לא משה הוא ש"המציא" את הכתב, אלא היה הראשון שכתב בו והביא לבאי עולם את מלאכת הכתיבה. לוצאטו לא היסס להעמיד את רג'יו על מופרכות טענתו, ונסמך על עדויות חוץ־מקראיות שלפיהן הכתב (והכתיבה) נודעו בעולם העתיק הרבה לפני ימיו של משה. בעיני לוצאטו, דווקא קדמות הכתב היתה הראיה המובהקת לכך שמשה היה יכול לכתוב את התורה. זאת ועוד, טענתו של רג'יו היתה לא רק מופרכת בעיני לוצאטו מהבחינה ההיסטורית, אלא גם מסוכנת. וכל כך למה? — משום שהיא נותנת פתחון פה לאלה שאינם מאמינים בתורה משמים: כדי להגן על קדמות התורה וכתביה על ידי משה, טען לוצאטו כלפי רג'יו, בחרת לבדות נס שלא נזכר בחומש — לא בפירוש או ברמז — וגם לא בתורה שבעל־פה. ובכן, תהה, האם "האנשים ההם הכופרים בכל מופתי משה רבינו המפורשים בתורה יאמינו לקול האות אשר בדית מלבך, ומתוך כך יאמינו בכל התורה כולה? התחשוב שיטה הכופר אוזניו אליך כאשר תאמר לו כדברים האלה: לא היה המכתב [כתב] נודע בימי משה, והוא לא היה בידו להמציאו, אם כן ברוח הקודש למד אותו, ואם כן תורתנו אלוהית, הואיל וגם דרך כתיבתה קבל משה מסיני?" במלים אחרות, ביטול האמינות של עדויות חוץ־מקראיות ו"המצאת" נס כדי להגן על האמונה בתורה מסיני מפני מבקרי המקרא כופרים רק יחזקו את אלה המערערים על נסים שהתרחשו. הדרך הנכונה היא "לקרב דברי התורה

אל השכל ולא להרחיקן ממנו". והוא יעץ לרג'יו: "נטוש סברתך לצמיתות" והבא נימוקים "שכליים" כדי להשיב "לאפיקורוס הכופר באלוהיות התורה, ולא בקדמותה". רג'יו לא נשאר חייב. הוא הטיל ספק במהימנות הראיות שהביא לוצאטו וכנגדן הביא "ראיות חיצוניות" משלו. די היה בטענות הקלושות האלה כדי לערער את ביטחונו של לוצאטו בעדויות החוץ-מקראיות שהביא: "רואה אנוכי כי אין בכל ראיותי גם אחת אשר תחייה בהכרח מציאות הכתב לפני יציאת מצרים, לכן אטוש אותן". "ואולם, הוא לא הסתלק מעמדתו כי הכתב והכתיבה קדמו למשה וכי הכתב העברי הקדום לא היה הכתב האשורי: "ספרינו לא נכתבו מתחילה בכתב אשר בידינו", ורק כדי "להסיר מכשול מלפני ההמון" חלוש הדעת, שלא היה יכול להכיל את הידיעה ש"תורתנו כתובה בכתב משונה [שונה] מהכתב אשר בו כתבה משה", קבעו חכמים שהכתב העברי לא נשתנה כל עיקר. מצד אחר, לא היתה בין השנים מחלוקת שמי "שאינו מודה בתורה משמים ועושה את משה בדאי, מוציא את עצמו מן הכלל", וכי "התורה כולה שייכת לאדון הנביאים, משה רבינו, כפי שהאמינו כל הקדמונים". "לא השניים, וכמובן לא חכמים ופרשני מקרא לדורותיהם, יהודים ונוצרים כאחד, יכלו לדעת את תולדות הכתב השמי. כלומר, במאות ה-16 וה-17 רווח בסוריה ובארץ ישראל הכתב הפרוטו-כנעני, התפתח באלף הראשון לפני הספירה הכתב הפניקי. ממילא לא יכלו לדעת שהכתב העברי העצמאי [=דעץ] לא היה קיים בימי משה, אלא החל להתפתח רק במאות ה-9 וה-10 לפני הספירה. מכאן, שלוחות הברית והתורה יכלו להיכתב בפרוטו-כנענית, או בפניקית, ורק אחר כך להיעתק לכתב דעץ. לוצאטו גם לא הסביר איך ומי למד משה לכתוב בכתב דעץ (או בפרוטו-כנענית). אחרי שהתגלו בשנת 1887 התעודות מאל-עמרנה (שנכתבו בניב אכדי-כנעני בכתב היתדות), הציע האגיפטולוג השווייצרי אדוארד נאוויל (Nauville), בספרו "הארכיאולוגיה של המקרא: האם נכתב המקרא בעברית?", ש"משה כתב אכדי — השפה הדיפלומטית של המזרח הקדום — שאותה יכול היה ללמוד בארמון פרעה (ואם כך, למה אי אפשר ש"העברית"-כנענית שבפי משה נכתבה בהירוגליפים. (?כשהחומש מזכיר את מלאכת הכתיבה בהקשר של יציאת מצרים, משה לבדו הוא הכותב (והקורא), ורק בסוף ארבעים שנות הנדודים במדבר רכשו גם "זקני ישראל" את מיומנות הכתיבה. על כך מלמד המקרא, המספר שהם צוו לכתוב, אחרי מעבר הירדן, על אבני המזבח את "וְכָתְבָהּ עַל־הָאֲבָנִים, וְאָתָּה פְלִדְבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּאֵר הַיֵּטֵב" (דברים כ"ז ח'). הכתיבה (או החריתה) ש"משה עושה במו ידיו היא תמיד על לוחות: "לֹחֹת, בְּכִתְבֵיב מְשֻׁנֵי עֵבְרִיָּהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם כְּתֻבִים" (שמות ל"ב ט"ו). (בכל הגירסאות בעניין הזה לא נזכרת כתיבה על פפירוס, על קלף, או על חומר (טין), אף שב"לכתוב על האבנים" יש אולי רמז לכך שלא מדובר בחריתה באבן, אלא בכתיבה על אבן בקנה מיוחד. בכל מקרה, נדרשו בוודאי למשה לא מעט "לוחות" כדי לכתוב עליהן את כל החוקים והמצוות — וגם את ספר בראשית. ולאן נעלמו הלוחות? — כשחלקיהו הכהן מגלה את ספר התורה במקדש ומביאו לשפן הסופר, וזה מביאו למלך יאשיהו (מלכים ב' כ"ב), זהו בוודאי לא לוח אבן, אלא מגילת (או מגילות) קלף. אם כך, הרי שלפי המקרא בזמן כלשהו הועתק ספר תורת משה מהלוחות למגילות קלף, וגם מכתב פרוטו-כנעני לכתב דעץ (ואחר כך לכתב אשורי). דומה שחז"ל הבינו את מופרכות הסיפור על כתיבת התורה על לוחות אבן כשכתבו כי "התורה ניתנה מגילות מגילות", כלומר, על קלף. מה שהמסורת המקראית מספרת עליו הוא, לאמיתו של דבר, מהפכה תרבותית גדולה שהתרחשה בעם שאין בו עדיין "סופרים", כלומר מי שמיומנים במלאכת

הכתיבה ומעבירים את המסורת מאב לבן, אבל יש בו מי שיודעים לקרוא את התורה באוזני העם, שהוא אורייני דיו להבין את העברית העילאית שבה נכתבה. לשיטתו של רג'יו, היינו אומרים שמדובר במאורע פלאי, שהמקרא, משום מה, לא מצא צורך לציין אותו. לוצאטו כתב לפני שהתגלו במזרח הקדום קודקסים משפטיים שקדמו במאות שנים לתקופת משה, ובראשם "חוקי חמורבי" מהמאה ה-18 לפני הספירה, שנתגלו בשנת 1901. הגילויים האלה חיזקו את הטענות שהכתב קדם למשה, ומכאן שהתמוטטה "הדעה שאיחרה את התעודות של הספרות העברית עד המאה השביעית לפני הספירה". ואולם, קדמות הכתב והספר במזרח הקדום אינה ראייה לקדמותם בישראל הקדום, בוודאי אין לה נגיעה לאמונה בתורה משמים, ואינה פותרת השאלה באיזה כתב נכתבה התורה. דומה שלוצאטו היה ער לעניין הזה כשכתב לרג'יו שעליו להיות זהיר בוויכוחיו עם חוקרי המקרא הכופרים, שכן, כל דבר הנאמר נגדם ומתברר שאין בו אמת מביא להם תועלת: "ואם תאמר לאיש מהם שלא המכתב [הכתב] נודע בימי משה אז ירון ושמח ויתברך בלבבו לאמור: האמת אתי." לוצאטו סבר שבידו ראיות היסטוריות מוצקות לקדמות הכתב, אבל לא יכול היה להציע ראייה "היסטורית" לכתיבתה בידי משה, ובוודאי למקור האלוהי של התורה, ולכן כתב על "מעלות התורה" והביא "ראיות" מהטקסט המקראי עצמו. ובכל זאת, הוא היה מודע לדילמה, שאותה ניסח כך: "גם אם תכחיש החקירה את אמונתו, אין לי לסור מאחריה ימין ושמאל, כי שכלי יוכל לתעות, אך אבי אי אפשר שיתעה אותי; ואם כןחזר הדין, שאין לנו צורך בחקירה, בין אם תקיים אמונתנו ובין אם תכחישנה, התורה נדרשת." המחלוקת משנת 1819 היא דוגמא למחלוקת ארוכת שנים, שאותה ניסח יפה לוצאטו עצמו: המאמינים טוענים שאין תועלת במחקר, כי אם הוא מאשר את האמונה, איזה תועלת יש בו? מצד אחר, אם המחקר מכחיש את האמונה, דינו חרפות ודיראון עולם. במלים אחרות, אם המקרא אינו יכול להיחשב כעד מהימן, בין היתר משום שעדותו מלאה לאקוונות, גם עדויות חוץ-מקראיות אינן יכולות לאשר את מהימנותו, ולא נותר אלא לחזור לדברי רג'יו כי גם ידיעת הכתב ומלאכת הכתב היתה משמים. מכאן אפשר לגזור כי אמונה בתורה משמים לא רק שאינה צריכה להיעזר בארכיאולוגיה, או ביקורת המקרא, אלא גם לא המקרא כפשוטו, שלא מספר באיזה כתב נכתבו לוחות הברית, והותיר לנו להאמין שלא זאת שנכתבו בכתב המרובע, אלא שגם משה כתב את התורה כולה בכתב הזה. או במלים אחרות, שבמעמד סיני ניתנה לעם ישראל לא רק התורה, אלא ניתנה לו גם ידיעת הכתיבה, בכתב שעוד לא בא לעולם.